

ISLOMIY MOLIYA BARQARORLIK OMILLARI: EKONOMETRIK TAHLILLAR VA DALILLAR

Akhmadjonov Oybek Xusanovich
Qo‘qon Universiteti katta o‘qituvchisi
5377577@mail.ru

Abdullayev Axrorjon Axadjon o‘g‘li
Qo‘qon Universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
ahrorjon1611@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (MENA) mintaqasida 2006 yildan 2017 yilgacha bo‘lgan davrda islom banklarining moliyaviy barqarorligining ichki va tashqi omillarini empirik tarzda o‘rganadi. Islom banklarining barqarorligi eng mashhur moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lgan Z-skor bilan belgilanadi. Ko‘p regressiya tahlilidan foydalangan holda, kapitalning etarlilik koeffitsienti va likvidlik Islom banklarining Z-skoriga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi, hajmi, boshqaruvi va kontsentratsiya darajasi esa salbiy ta‘sir ko‘rsatishi ko‘rsatilgan. Ushbu tadqiqot islom banklarining kapitalini va likvidlik darajasini oshirishni tavsiya qiladi, chunki bu islom banklarining moliyaviy barqarorligini oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy barqarorlik, islomiy banklar, ekonometrik tahlil, MENA mintaqasi, Z-skorisi, iqtisodiyot, barqarorlik, korrelyatsiya, kapital, likvidlik.

KIRISH

Moliyaviy barqarorlik zamonaviy iqtisodiy tarixda tez-tez uchraydigan ehtiyojdir, chunki moliyaviy beqarorlikning bir necha epizodlari turli intensivlikdagi mamlakatlarga ta‘sir ko‘rsatdi, bu esa ommaviy ishsizlik va iqtisodiy mahsulotning yo‘qolishiga olib keldi. Moliyaviy beqarorlikning eng yorqin epizodlaridan biri 1929-1933 yillardagi inqiroz edi. O‘sha paytda taniqli iqtisodchilar uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni saqlashga qodir bo‘lgan bank tizimini yaratish uchun kurashdilar.

Ularning takliflari Chikago islohoti rejasi sifatida tanildi. O‘zlari bilmagan holda, ularning takliflari islom tamoyillari va moliyasining ba‘zi asosiy ustunlarining tabiiy tasdig‘i edi. Chikago rejasidan so‘ng va undan keyingi adabiyotlarda islomiy tamoyillarga mos keladigan moliyaviy tizim beqarorlikka qarshi immunitetga ega ekanligi ma‘lum bo‘ldi .

Yana bir bor, 2007–2008-yillarda jahon moliyaviy inqirozdan qattiq ta'sirlandi, bankrotlik va boshqa moliyaviy tangliklarning ko'pligi bilan tavsiflanadi. Ushbu inqiroz yana bir bor moliyaviy barqarorlikni izlash haqidagi eski murakkab muammoni yuzaga keltirdi. Keskin savollar yanada shoshilinch ravishda yuzaga keldi.

Ushbu qizg'in bahs-munozaralar davrida islom moliya institutlari va ularning faoliyatini tartibga soluvchi tamoyillarga katta e'tibor qaratildi. Haqiqatan ham, rasmiy va tuzilgan islom banki institutlari yaqinda paydo bo'lgan, garchi ular uyushmagan va xususiy faoliyatda mavjud bo'lsalar ham. Sof islomiy moliyalashtirish birinchi marta 1940-yillarda boshlangan. Bu tajriba Malayziya va Pokistonda bo'lib o'tdi va u muvaffaqiyatsizlikka mahkum bo'lgan ibtidoiy urinish sifatida tanildi. 1960-yillarning oxirida Malayziya birinchi muassasani tashkil etdi, uning asosiy vazifasi ziyorat fondlarini boshqarish edi, bu shariat ko'rsatmalariga muvofiqdir.

Neft bumidan so'ng (neft narxining global inqirozi) Fors ko'rfazi mamlakatlarida bir nechta islomiy moliya institutlari ochildi, ularning eng muhimi 1974 yilda tashkil etilgan Islom taraqqiyot banki edi. Keyinchalik, bir necha mamlakatlarda islom banklarining ishga tushirilishi ketma-ket shakllantirildi. mamlakatlar, jumladan 1975 yilda Dubay Islom banki, 1977 yilda Quvayt moliya uyi (KFH), 1978 yilda Iordaniya Islom banki, 1979 yilda Bahrayn Islom banki (BIB), 1982 yilda Qatar Islom banki (QIB) va Faysal banki. 1981 yilda Misrda. Bu yutuq Buyuk Britaniya kabi musulmon bo'lmagan mamlakatlarni birinchi xalqaro islom banki instituti hisoblangan Britaniya Islom bankini yaratishga undadi. Tajriba bir qancha davlatlar tomonidan o'zlashtirilgan va natijada islom banki sanoati hozirda misli ko'rilmagan o'sishni boshdan kechirmoqda.

Biroq, bu soha bir necha bor tanqid ostiga olingan. Xususan, Khan (2010) islom moliyasining nazariy hissalari va uning amaldagi amaliyoti o'rtasida haqiqiy tafovutlar mavjudligini tan oladi. Ba'zi tezislar islomiy moliyaning kelib chiqishini shubha ostiga qo'yadi, bu Qur'on tomonidan ta'kidlangan (2004.), bu moliya tarmog'ining paydo bo'lishi faqat Islomning ustunligini saqlab qolish va barcha sohalarda islom o'ziga xosligini mustahkamlash va an'anaviy moliyaga muqobil tizimni ishlab chiqish uchun emas, balki allaqachon mavjud G'arb amaliyotlaridan muvaffaqiyat qozonish uchun mo'ljallanganligiga qat'iy ishonadi. Biroq, boshqalar bu aks ettirishga qarshi bo'lib, ikki model o'rtasida mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan o'xshashlik mijozlarni islom banki tomonidan taqdim etilayotgan mahsulotlar bilan tanishtirish istagi bilan oqlanishini tushuntiradi (Ahmad 1994 ; Yousef 2004).

Xuddi shu yo'nalishda bank va moliya tizimi subprime inqirozidan butunlay ta'sirlandi; Aslida, bu chuqur inqiroz global moliyaning qiyofasini tubdan o'zgartirdi. Bundan tashqari, u moliyaviy tizimning asosiy tarkibiy qismlarining moliyaviy barqarorligi, shuningdek, beqarorlikning asosiy sabablari bilan bog'liq bir

qator tashvishlarni ta'kidladi. Darhaqiqat, moliyaviy inqirozga qaramay, islom banklarining faolligi sezilarli darajada oshgani va yuqori sur'atlarga erishgani ajablanarli holdir. O'zlarining tabiati va asosiy tamoyillari tufayli ko'plab chegirmalar islom banklari ko'proq barqarorlikni ta'minlaydi va moliyaviy inqirozga ta'sir qilmaydi. Biroq, bu barqarorlikni belgilovchi omillar noaniq bo'lib qolmoqda. Bir vaqtning o'zida har ikki turdagi banklarga (islomiy va an'anaviy) e'tibor qaratgan banklarning moliyaviy barqarorligini belgilovchi omillarni o'rganish uchun bir nechta tadqiqotlar o'tkazildi. Bizning ma'lumotlarga ko'ra, ushbu mavzu bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning aksariyati islom moliyaviy barqarorligi va an'anaviy moliyaviy barqarorlik omillarini farqlamasdan, yagona ekonometrik modeldan foydalangan holda an'anaviy va islom banklarining moliyaviy barqarorligini taqqoslagan. Shu nuqtai nazardan, ushbu ish islom banklarining moliyaviy barqarorligi uchun alohida va alohida ekonometrik model tasvirlangan birinchi misoldir.

Ushbu masalani o'rganish uchun motivatsiya ikki nuqtaga bog'liq. Birinchidan, MENA mintaqasidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligining o'rtacha qiymati Z-skor ko'rsatkichiga ko'ra 2006 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrda -0,351 va 156,669 orasida o'zgarib turadi. Bu 18,042% standart og'ish bilan sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Bu nomuvofiqliklar islom banklarining moliyaviy barqarorligini aniq nima belgilaydi, degan savol tug'iladi. Shu sababli, ushbu tadqiqot islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir qiluvchi asosiy o'zgaruvchilarni o'rganish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Bundan tashqari, oldingi tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bu tadqiqotlar an'anaviy va islom banklari o'rtasidagi moliyaviy barqarorlikni taqqoslashga qaratilgan va bir nechta tadqiqotlar moliyaviy barqarorlik determinantlariga qaratilgan. Bundan tashqari, oldingi empirik tadqiqotlar islom moliya tizimining barqarorligiga oid qarama-qarshi natijalarni taqdim etadi. Misol uchun, Ibrohim and Rizvi (2017) islomiy bank hajmining moliyaviy barqarorlikka ta'siriga e'tibor qaratdi. Widarjono (2020), Daoud va Kammoun (2020) va Pambuko va boshqalar. (2018 yil) bir tomondan, kapitalning yetarlilik koeffitsienti, likvidlik koeffitsienti, bank hajmi va xarajatlar samaradorligi kabi banklarga xos o'zgaruvchilarning ta'sirini o'rgandi. Boshqa tomondan, ular inflyatsiya va iqtisodiy o'sish kabi tashqi o'zgaruvchilarni kiritdilar.

Ushbu tadqiqotning ahamiyati bir nechta fikrlardan kelib chiqadi. Birinchidan, bu tadqiqot moliyaviy barqarorlikning muhimligi sababli muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, bank sektorining barqarorligi butun moliya tizimining barqarorligining asosidir, chunki banklar pul yaratish jarayonida, to'lov tizimida, investitsiyalarni moliyalashtirishda va iqtisodiy o'sishda markaziy rol o'ynaydi. Bundan tashqari, pul-kredit va moliyaviy barqarorlikni saqlash uchun

markaziy banklar va nazorat organlari bank tizimining barqarorligini baholashdan alohida manfaatdor. Banklarning moliyaviy barqarorligi rivojlangan va rivojlanayotgan bozorlarda siyosat kun tartibidagi eng dolzarb masalalardan biriga aylandi, chunki inqiroz moliyaviy vositachilik jarayoniga jiddiy ta'sir ko'rsatdi.

Bundan tashqari, ushbu tadqiqot aktivlari hajmi 2021 yilda qariyb 3,06 trillion AQSH dollariga (2020 yilda 2,75 trillion AQSh dollariga nisbatan) oshgan islom moliya sektoriga e'tibor qaratish imkoniyatini bergani bilan ahamiyatlidir. Global islom moliyaviy xizmatlar sanoati (IFSI) yiliga 11,3% ga o'sdi va hozirgacha COVID-19 pandemiyasi (uning birinchi yirik sinovi) qarshisida chidamliligini isbotladi. Rossiya va Ukraina o'rtasidagi uzoq davom etgan mojaroning iqtisodiy tiklanish dinamikasiga va moliyaviy barqarorlikka ta'siri yana bir chidamlilik sinovini taqdim etadi (Islom moliyaviy xizmatlar kengashi 2022).

Ikkinchidan, MENA mamlakatlarida islom banklarining moliyaviy barqarorligini belgilovchi omillarni bir nechta tadqiqotlar o'rgangan. Misol uchun, Čihák and Hesse (2010) va Rajhi and Hassairi (2013) MENA mamlakatlarini o'z ichiga olgan, ammo G'arbiy Afrika va Janubiy Osiyodan boshqa mamlakatlarni tanishtirgan namunani tanladilar. Natijada, bizning ma'lumotimizga ko'ra, hech qanday tadqiqot faqat MENA mintaqasiga qaratilgan emas. Shu sababli, ushbu tadqiqot muhim ahamiyatga ega, chunki u islom banki aktivlariga eng katta hissa qo'shuvchi mintaqaga qaratilgan (Islomiy moliyaviy xizmatlar kengashi 2022).

ADABIYOTLAR TAHLILI

Avvalgi tadqiqotlar bank barqarorligi bilan bog'liq bo'lib, ular bir qancha mamlakatlarda islom bank sektorining moliyaviy barqarorligi omillarini o'rganish uchun olib borilgan. Shunga qaramay, ba'zilar odatda an'anaviy moliyaviy barqarorlikka, shuningdek, ushbu barqarorlikning hal qiluvchi omillariga e'tibor qaratdilar, boshqalari esa tashqi omillarning ahamiyatini o'z zimmlariga oldilar.

Islomiy moliyaviy barqarorlik nazariyalari

Islomiy moliyaviy barqarorlik haqidagi munozaralar uni barqaror moliyalashtirishi mumkin bo'lgan islomiy moliya elementlarini tushuntirishga qaratilgan sof nazariy tadqiqotlar bilan boshlandi.

Darhaqiqat, birinchi omil - bu bank faoliyatining moliyaviy risklarini baholash indeksi bo'lgan bank balansining tuzilishi. Shunday qilib, talab qilinadigan depozitlar va investitsiya hisobvaraqlari islom banki balansining passiv qismini, islomiy moliyalashtirish va an'anaviy bank kreditlariga o'xshash investitsiyalar bo'yicha hisobvaraqlar esa aktiv qismini tashkil qiladi. Shuning uchun islomiy bank balansini uzatishga ruxsat beradi va aktivlar va majburiyatlarning muddatlari mos keladi deb taxmin qilinadi (Ghassan va Krichene 2017)

Aks holda, u aktivlar va passivlar o'rtasidagi nomuvofiqlikni yo'q qiladi, chunki depozit daromadlari aktivlar daromadiga xosdir. Ushbu nomutanosiblik xavfi banklarni likvidlik risklariga duchor qilganligi sababli bir nechta moliyaviy beqarorliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lgan (Iqbol va Miraxror 2011).

Islom banki nazariyasiga ko'ra, ikkinchi barqarorlashtiruvchi omil foyda va zararni taqsimlashdir. Darhaqiqat, Chishti (1985 yil) foyda va zararni taqsimlashni moliyalashtirish investitsiya qilingan loyihalarga kiritilgan barqarorlashtiruvchi vositalar bilan ta'minlanganligini tan oladi. Ushbu sabab pul oqimlari va to'lov majburiyatlari o'rtasida tafovut yo'qligi bilan izohlandi. Bo'shliqning mavjudligi uzoq vaqt davomida moliyaviy beqarorlik manbai hisoblangan. Islom banki vositachiligi bank depozitlariga shunday munosabatda bo'ladiki, depozitlar qiymatining passiv tomonidagi o'zgarishlar darhol aktivlar tomonidagi zarbalarni o'zlashtiradi. Bundan tashqari, kredit riski 3P mexanizmi orqali aktivlardan majburiyatlarga o'tkaziladi, chunki na asosiy qarz, na investitsiya depozitlarining daromadliligi kafolatlanmaydi, shuning uchun aktivlar tomonida yuzaga keladigan har qanday yo'qotishlar javobgarlik tomonida o'zlashtirilishi mumkin (Bourkhis va Nabi 2013).

Xususan, foyda va zararni taqsimlashda moliyalashtirish moliyaviy barqarorlikka yordam beradi, chunki u bankning riskini moliyalashtirilgan loyihada ishtirok etuvchi ko'proq tomonlarga tarqatadi.

Bundan tashqari, foyda va zararni taqsimlash bankka investitsiyalarda, ayniqsa ishlab chiqarish tarmoqlarida faol ishtirok etish imkonini beradi. Loyihalarni ko'paytirishga qaratilgan investitsiyalarni diversifikatsiya qilish, banklar tomonidan ehtiyotkorlik bilan monitoring qilishdan tashqari, potentsial xavflarni kamaytirishga olib keladi. Biroq, bu dalil shubhali bo'lib qolmoqda, chunki PLS vositalaridan foydalanish cheklanganligi sababli islomiy moliya institutlariga bir nechta tanqidlar. Bu holat bir necha sabablar bilan izohlanadi. Birinchidan, PLS asboblari talab qilinadigan protseduralar tufayli juda murakkab. Ikkinchidan, bu vositalar yuqori xavf, shuningdek, muhim tranzaksiya xarajatlarini talab qiladi.

Islom banklarining moliyaviy barqarorligi uchun mas'ul bo'lgan uchinchi omil, nazariy jihatdan, bank aktivlarining sifatidir. Ko'rinib turibdiki, islom banklari jamg'arma va investitsiya depozitlari bo'yicha o'z kapitalini saqlash, kreditlar bo'yicha yo'qotishlar bo'yicha zaxiralar va ishlaymaydigan kreditlar tufayli yaxshiroq aktivlarga ega.

Ushbu aktiv sifati birinchi navbatda investordan kredit xavfini kamaytirish uchun garovni taqdim etishni talab qilmaydigan 3P shartnomalari bilan izohlanadi, ikkinchidan, qarzga asoslangan shartnomalarda islomiy moliya tomonidan qarzni sotishni taqiqlash va nihoyat, Musharakah va Mudarabah kabi ishtirok etish

mahsulotlari orqali moliyalashtiriladigan loyihalarga islom banki institutlarini jalb qilish defolt xavfini yaxshiroq nazorat qilish imkonini beradi.

Moliya sektori va real iqtisodiyot o'rtasidagi bog'liqlik adabiyotda islom moliyasining barqarorligiga hissa qo'shadigan yana bir omil sifatida keltirilgan. Darhaqiqat, islom banki nazariyasi islom banklari barcha moliyaviy operatsiyalarni moddiy aktivlar bilan ta'minlashni talab qiladigan shar'iy majburiyat tufayli moliyaviy soha va real iqtisodiyot o'rtasida aloqa o'rnatishi mumkinligini ta'kidlaydi. Natijada, moliyaviy oqimlar tovarlar va xizmatlarning haqiqiy harakatining moliyalashtirish talablariga javob berishi mumkin.

Moliyaviy barqarorlik va uni belgilovchi omillar

Ushbu bo'limda ushbu tadqiqot uchun ko'rib chiqilgan empirik tadqiqotlar natijasida aniqlangan islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar ko'rib chiqiladi.

Cihak va Hesse (2008) 1993 yildan 2004 yilgacha bo'lgan davrda 20 ta mamlakatda xarajatlarning daromadga nisbati, ssudaning aktivga nisbati, bank bozori konsentratsiyasi va boshqaruv ko'rsatkichlari bank moliyaviy barqarorligining muhim omili bo'lganligini ma'lum qildi. Xulosa qilishlaricha, xarajatlarning daromadga nisbati, kreditlarning aktivlarga nisbati va Xerfindal-Xirshman indeksi (HHI) (bank konsentratsiyasini o'lchaydigan) bank barqarorligiga salbiy ta'sir qiladi. Shu bilan birga, bankning kattaligi va boshqaruv ko'rsatkichlari moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shahid va Abbos (2012) 2006 yildan 2009 yilgacha Pokiston ishini tekshirdilar. Ular kreditning aktivga nisbati va inflyatsiya sur'atiga salbiy ta'sir ko'rsatishini qayd etdilar, moliyaviy barqarorlik esa YaIM o'sishi bilan ijobiy bog'liq ko'rinadi.

Rahim va boshhqalar. (2012) 2005-2010 yillar uchun Malayziya banklarining moliyaviy barqarorligi omillarini o'rganib chiqdi. Ular kreditning aktivga nisbati moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqladilar. Boshqa tomondan, empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, bank aktivlari bilan o'lchanadigan bank hajmi, shuningdek, YaIM o'sishi banklarning moliyaviy barqarorligiga yordam beradi.

Turkiyadagi bank barqarorligi Elbadri (2015) tomonidan 2006 yildan 2013 yilgacha bo'lgan davrda o'rganilgan. U moliyaviy barqarorlikni belgilovchi omillar sifatida tashqi va ichki omillarni ko'rib chiqqan. Natijalar kreditlarning aktivlarga nisbati va jami bank aktivlari moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Biroq, tadqiqot xarajatlarning daromadga nisbati, inflyatsiya darajasi va YaIM o'sishining moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sirini aniqladi.

Rajhi va Hassairi (2013) ga ko'ra, aktivlar tarkibida kreditlarning yuqori ulushi to'lovga layoqatsizlikning oshishiga olib keladi. Kreditning aktivga nisbati oshishi bilan moliyaviy barqarorlik pasayadi va aksincha. Bundan tashqari, xarajatlar va

daromadlar nisbati banklarning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, xulosalar shuni ko'rsatdiki, bank hajmi, likvidlik darajasi, YaIM o'sishi va boshqaruv ko'rsatkichlari moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadigan o'zgaruvchilardir.

2003 yildan 2010 yilgacha bo'lgan davrda oltita davlatdan iborat panel uchun Altaee va boshqalar. (2013) banklarning moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqladi. Kreditlarning aktivlarga nisbati, YaIM o'sishi va inflyatsiya darajasi moliyaviy barqarorlikka ijobiy bog'liqligi aniqlandi.

Vohid va Dar (2016) Malayziyadagi 38 ta bankning turli o'zgaruvchilari ma'lumotlaridan foydalangan; ularning tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, bank hajmi va xarajatlarning daromadga nisbati islom banklarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bundan tashqari, kapitalning etarlilik koeffitsienti va aktivlar rentabelligi koeffitsienti banklar barqarorligi bilan ijobiy bog'liqligi aniqlandi.

Bundan tashqari, 2007 yildan 2010 yilgacha olti mamlakatda 54 ta bankni o'rganish asosida Ouerghi (2014) tomonidan o'tkazilgan regressiya tahlili bank o'zgaruvchilari ahamiyatli emasligini ko'rsatadi. Biroq, bankning kattaligi uning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Alandejani va boshqalar. (2017 yil) jahon moliyaviy inqirozini hisobga olgan holda islom banklarining barqarorligini an'anaviy banklar bilan solishtirdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy hamkasblaridan farqli o'laroq, islom banklari muvaffaqiyatsizlikka uchragan. Biroq, har bir bank turining barqarorligini o'rganish tushuntirish o'zgaruvchilari va ularning ta'siridagi farqlarni aniqlaydi. Aktivlarning rentabelligi koeffitsienti bankning muvaffaqiyatsizlik xavfiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan, ammo faqat Islom banklari uchun. Koeffitsient bilan o'lchanadigan aktivlar sifatiga kelsak (ssuda yo'qotish zahiralari/yalpi kreditlar), bu nisbat islom banklarining muvaffaqiyatsizlik xavfiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tashqi o'zgaruvchilarga kelsak, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bank kontsentratsiyasining yuqori darajasi muvaffaqiyatsizlik xavfining yuqoriligiga olib keladi. Inflyatsiya darajasi bank inqirozi xavfiga ijobiy ta'sir qiladi. Bunga qo'chimcha,

Ibrohim and Rizvi (2017) islom banklari hajmining ularning moliyaviy barqarorligiga ta'sirini o'rganishga harakat qilishdi. Ular bank hajmi moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatishini aniqladilar. Aks holda, yirik islom banklari kichik banklarga qaraganda ko'proq moliyaviy barqarorlikni namoyish etadi. Pambuko va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tahlil. (2018) inflyatsiya darajasi islom banklari moliyaviy barqarorligining asosiy ko'rsatkichi ekanligini ta'kidlaydi. Inflyatsiya darajasi, shuningdek, likvidlik Indoneziya islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Widarjono (2020) tomonidan o‘tkazilgan empirik tadqiqot natijalari kapitalning etarlilik koeffitsienti, xarajatlar samaradorligi, bank hajmi va inflyatsiya islom banklari barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini isbotlaydi. Daoud va Kammoun (2020) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xavf-xatarsiz vaznli kapital nisbati islom banklari barqarorligining asosiy omili bo‘lib, bu banklar barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Hajmi, kredit nisbati, depozit nisbati va qo‘shimcha xarajatlar koeffitsienti islom banklarining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. YaIM islom banklarining barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Rashid va boshqalar. (2017 yil) bank konsentratsiyasi koeffitsienti, rentabellik, kreditlarning aktivlarga nisbati va YaIM islom banklari barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Biroq, inflyatsiya islom banklarining barqarorligi bilan salbiy bog‘liq.

Muhimi shundaki, yuqoridagi adabiyotlar tahlili bank barqarorligi va uning tashqi (makroiqtisodiy o‘zgaruvchilar) va ichki determinantlari (bankga xos o‘zgaruvchilar) o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Biroq, oldingi tadqiqotlar juda xilma-xil natijalarni ko‘rsatdi. Biz yuqorida qayd etilgan barcha empirik tadqiqotlar faqat islom banklariga qaratilgan emas, balki islom banklari va ularning an’anaviy hamkasblarini solishtirganini tan olamiz. Bundan tashqari, avvalgi tadqiqotlar bir vaqtning o‘zida ikkala turdagi banklarni o‘z ichiga olgan yagona ekonometrik modeldan foydalanish bilan kifoyalandi. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish uchun biz islom banklarining moliyaviy barqarorligi uchun maxsus ekonometrik modelni ishlab chiqdik. Bu bizga har bir o‘zgaruvchining islom banklari barqarorligiga ta’sirini juda aniq tarzda o‘rganish imkonini berdi. Ushbu tadqiqot ishida birinchi marta MENA mintaqasidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligi tahlili berilgan.

Gipotezalarni ishlab chiqish

Oldingi muhokamaga asoslanib, nazariy va empirik adabiyotlarda islom moliyaviy barqarorligining aniqlovchi omillari to‘g‘risida izchil fikr yuritilmasligi ko‘rsatilgan. Shunday qilib, ushbu tadqiqotning maqsadini hisobga olgan holda, quyidagi farazlar ishlab chiqildi:

H1. Kapitalning etarlilik koeffitsienti islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi .

H2. Moliyalashtirishning aktivlarga nisbati islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi .

H3. Xarajatlar va daromadlar nisbati islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi .

H4. Rentabellik koeffitsienti islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi .

H5. Likvidlik koeffitsienti islom banklarining barqarorligi bilan salbiy bog‘liq .

H6. Bank hajmi islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi .

H7. Bank konsentratsiyasi islom banklarining barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi .

H8. YaIMning o'sishi islom banklarining barqarorligi bilan ijobiy bog'liq .

H9. Inflyatsiya darajasi islom banklarining barqarorligi bilan salbiy bog'liq .

H10. Boshqaruv islom banklarining barqarorligi bilan ijobiy bog'liq .

Tadqiqot metodologiyasi

Populyatsiya namunasi

Ushbu tadqiqotni o'tkazish uchun biz miqdoriy yondashuvni qabul qildik. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan namuna 12 MENA davlatidan (Birlashgan Arab Amirliklari, Saudiya Arabistoni, Bahrayn, Iordaniya, Quvayt, Qatar, Yaman, Falastin, Tunis, Misr, Turkiya va Livan) 31 ta islom banklaridan iborat. Ushbu tadqiqot uchun ma'lumotlar to'plami 2006 yildan 2017 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oldi. Ushbu tadqiqotda panel ma'lumotlar to'plami ishlatilgan va ishlatilgan o'zgaruvchilar oldingi empirik tadqiqotlarga asoslangan.

Ma'lumotlar va o'zgaruvchilar

Siyosatchilar va akademik tadqiqotchilar moliyaviy barqarorlikni baholash uchun bir nechta miqdoriy chora-tadbirlarga, asosan Z-skoriga e'tibor qaratdilar. "Birinchi navbatda xavfsizlik" tamoyili daromadni maksimal darajada oshirishning oddiy qoidasidan noroziligi va shuningdek, uning urush davridagi travmatik tajribasi asosida ishlab chiqilgan .

Xavfsizlik birinchi kontseptsiyasiga ko'ra, yalpi daromad falokat darajasidan kam bo'lmasligi kerak, hatto turli xil potentsial natijalar, shu jumladan ofatlar oldida ham.

Ushbu tamoyilning rivojlanishi Z-skor o'lchoviga olib keladi, bu rentabellik, kaldıraç va o'zgaruvchanlikning buxgalteriya hisobini o'lchovlarini birlashtirib, to'lovga qodir bo'lmagan masofani ko'rsatadi. Z balli bankning to'lovga layoqatsiz bo'lish ehtimoli bilan teskari bog'liq bo'ladi, ya'ni uning aktivlari qiymatining qarz qiymatidan past bo'lish ehtimoli, bu esa yuqoriroq Z ball to'lovga layoqatsizlik xavfining pastligiga mos kelishini ko'rsatadi. Shunday qilib, Z-skor nisbati bank kuchining mashhur o'lchovidir. U quyidagicha ifodalanadi:

$$Z = \frac{(m + K)}{s}$$

m bankning aktivlar bo'yicha o'rtacha rentabelligini (ROA) bildirgan holda, K jami aktivlarning ulushi sifatida o'z kapitalini ifodalaydi va s - daromad o'zgaruvchanligi ko'rsatkichi sifatida ROA standart og'ishini bildiradi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot darajasida va bog'liq o'zgaruvchi sifatida biz Z-skorini bank moliyaviy barqarorligi o'lchovi sifatida qo'llaymiz. Darhaqiqat, Z-skor

oldingi empirik tadqiqotlarda banklarning moliyaviy barqarorligini panel ma'lumotlar regressiyasi texnikasi orqali o'lchash uchun keng qo'llaniladi.

Bankning o'ziga xos o'zgaruvchilari mablag'larning aktivlarga nisbati, kapitalning etarlilik koeffitsienti, xarajatlarning daromadga nisbati, rentabellik koeffitsienti, likvidlik koeffitsienti va bank hajmini o'z ichiga oladi, tashqi tushuntirish o'zgaruvchilarga esa bank konsentratsiyasi, YaIM o'sishi, inflyatsiya darajasi va boshqaruv kiradi. 1-jadvalda mustaqil va bog'liq o'zgaruvchilar ko'rsatilgan.

Jadval 1. Formulalar va o'zgaruvchilarni kodlash.

O'zgaruvchilar	O'lchov	Formulalar
Bog'liq o'zgaruvchilar		
Moliyaviy barqarorlik	Z-SCORE	ROA + CAR/SD of ROA
Mustaqil o'zgaruvchilar		
Kapitalning yetarlilik koeffitsienti	CAR	Jami kapital/Jami aktivlar
Moliyalashtirishning aktivlarga nisbati	FAR	Jami moliyalashtirish/Jami aktivlar
Xarajat va daromad nisbati	CIR	Operatsion xarajatlar / Operatsion daromadlar
Kapitalning rentabelligi	ROE	Sof daromad/Jami kapital
Likvidlikning aktivlarga nisbati	LIQ	Likvid aktivlar/Jami aktivlar
Bank hajmi	SIZE	Har bir islom banking har bir yil uchun jami bank aktivlari
Bank konsentratsiyasi	CONCR	Har bir mamlakatning eng yaxshi uchta bankiga tegishli bank aktivlarining %
YaIM o'sishi	YaIM	YaIM o'sishi (yillik %)
Inflyatsiya	INF	Inflyatsiya (yillik %)
Boshqaruv ko'rsatkichlari	GOV	Oltita boshqaruv ko'rsatkichlarining o'rtacha ko'rsatkichi sifatida hisoblanadi

Eslatma: CAR, FAR, CIR, ROE va LIQ banklarning moliyaviy hisobotlaridan o'z-o'zidan hisoblangan, CONCR, GDP, INF va GOV esa to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlar bazalaridan olingan.

Model spetsifikatsiyasi

MENA mintaqasida islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir qiluvchi turli omillarni aniqlash uchun ushbu tadqiqotda ko'p o'zgaruvchan tushuntirish usuli, ya'ni chiziqli regressiya qo'llanildi. Bu haqiqatan ham barcha jismoniy shaxslar (12 mamlakatni ifodalovchi 31 bank) uchun bir xil miqdordagi kuzatuvlarga ega (2006–2017 yillardagi 12 ta kuzatuv) muvozanatli paneldir.

Ushbu tadqiqotning regressiya modeli quyidagicha:

$$Z\text{-SCORE}_{it} = a + b_1\text{CAR}_{it} + b_2\text{FAR}_{it} + b_3\text{CIR}_{it} + b_4\text{ROE}_{it} + b_5\text{LIQ}_{it} + b_6\text{SIZE}_{it} + b_7\text{CONCR}_{it} + b_8\text{GDP}_{it} + b_9\text{INF}_{it} + b_{10}\text{GOV}_{it} + e_{it}$$

bu yerda a - doimiy qiymat; b ekzogen o'zgaruvchan koeffitsientlar vektoriga ishora qiladi; i individual bankni ko'rsataman; t vaqt davriga (yilga) ishora qiladi; Z-SCORE - bankning moliyaviy barqarorligining proksi; CAR, FAR, CIR, ROE, LIQ va SIZE – bank uchun xos o'zgaruvchilar; CONCR, GSYIH, INF va GOV makroiqtisodiy nazorat o'zgaruvchilari; va e bu xato atamasi.

Empirik natijalar

Tavsifiy tahlil

2-jadvalda barcha bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilar uchun tavsiflovchi statistik ma'lumotlar keltirilgan. FAR o'zgaruvchisi eng ko'p tarqalgan (857%). MENA mintaqasidagi islom banklarining o'rtacha CAR ko'rsatkichi 20,10% ni tashkil etadi, bu kapital talablari darajasiga javob beradi. Xuddi shu nisbatda standart og'ish 18,17%, maksimal qiymat 1 va minimal qiymat 0,01 ga teng, bu 90,40% ga yetadigan dispersiyani tushuntiradi.

Jadval 2. Ta'riflovchi statistika.

O'zgaruvchilar	Obs.	O'rtachasi	Std. Dev	Min	Maks
Z-SCORE	372	17.111	18.042	-0,351	156.669
CAR	372	0,201	0,181	0,010	1
FAR	372	0,711	6.096	0,000124	117.895
CIR	372	0,641	1.012	-0,627	16.611
ROE	372	0,117	0,604	-1,510	11.114
LIQ	372	0,172	0,141	-0,098	0,918
SIZE	372	92,233,720	9223.372	0,094	10 141 103,7
YaIM	372	0,038	0,0462	-0,279	0,261
INF	372	0,047	0,0475	-0,048	0,304
GOV	372	-0,171	0,4871	-1,89	0,725
CONCR	372	0,695	0,1720	0,353	1

O'rtacha FAR o'rtacha 7,11% va standart og'ish 6,09% ni tashkil qiladi. MENA mintaqasidagi ba'zi islom banklari sifatsiz aktivlarga ega, boshqalari esa 0,00012 dan 117,895 gacha bo'lgan qiymatlarga ko'ra yaxshiroq bank aktivlariga ega.

CIRga kelsak, o'rtacha qiymat 64,1% ni tashkil etadi, bu MENA mintaqasidagi islom banklari iqtisodiy jihatdan etarlicha tejamkor emasligini ko'rsatadi. Maksimal qiymat 16,61 va minimal qiymat -0,62 bo'shliqning qiymatini tushuntiradi.

Bundan tashqari, ROE bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich 11,79% ni tashkil etadi, bu esa MENA mintaqasidagi islom banklarining o'rtacha rentabellikka ega ekanligini ko'rsatadi, bu esa yaxshilanishi kerak.

Likvidlik nuqtai nazaridan, LIQ o'rtacha 17,20% va standart og'ish 14,15% ni tashkil qiladi. Bu MENA mintaqasidagi islom banklarining past likvidligini aks ettiradi. Bu kuzatish 0,918 ga yetadigan ushbu nisbatning maksimal qiymati va -0,098 bo'lgan minimal qiymati bilan tasdiqlanadi.

Bundan tashqari, bizning namunamizdagi SIZE uchun o'rtacha 92,233,720; minimal qiymat 0,094, maksimal qiymat esa 10,141,103,7. Bu shuni ko'rsatadiki, tanlangan banklarning tanlangan namunasi turli o'lchamlardan iborat.

YaIMga kelsak, MENA mintaqasida o'rtacha 3,8% ni tashkil etadi, bu sog'lom iqtisodiy vaziyatni ko'rsatadi. Standart og'ish 0,0475 va o'rtacha inflyatsiya darajasi 4,7% bilan inflyatsiya darajasi barqaror ko'rinadi. GOV uchun o'rtacha ball -17,14% ni tashkil etdi, bu MENA mintaqasi bu sohada ko'proq harakat qilish kerakligini ko'rsatdi. MENA mintaqasidagi o'rtacha CONCR 69,54% ni tashkil etadi, bu o'rtacha konsentratsiyalangan bank sanoatini ko'rsatadi.

Korrelyatsiya tahlili

Ushbu bo'limda o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan. 3-jadvalga ko'ra, qoldiq kollinearliklarni baholashda ko'rsatilgandek, ehtimol, hech qanday qoldiq kollinearlik mavjud emas. Mustaqil o'zgaruvchilarning bir-biri bilan past korrelyatsiyasi muammoli.

Jadval 3. Korrelyatsiya matritsasi.

O'zgaruvchan	Z-SCORE	CAR	FAR	CIR	ROE	LIQ	SIZE	YaIM	INF	GOV	CONCR
Z-SCORE	1										
CAR	0,295 **	1									
FAR	-0,045	0,004	1								
CIR	0,026	0,061	-0,006	1							
ROE	-0,024	-0,072	-0,002	-0,061	1						
LIQ	0,164 **	-0,001	0	-0,053	0,007	1					
SIZE	-0,138 **	-0,176 **	-0,028	-0,007	0,144 **	-0,053	1				
YaIM	-0,067	0,058	-0,012	-0,001	0,044	-0,005	-0,012	1			
INF	0,142 **	-0,180 **	-0,024	0,027	0,001	-0,021	-0,012	-0,188 **	1		
GOV	-0,128 *	0,114 *	0,042	-0,194 **	0,025	0,266 **	-0,106 *	0,318 **	-0,474 **	1	
CONCR	-0,160 **	0,1	0,018	0,133 *	-0,012	-0,122 *	0,094	-0,062	-0,117 *	-0,181 **	1

Eslatma: ** Korrelyatsiya 0,01 darajasida muhim, * Korrelyatsiya 0,05 darajasida muhim.

3-jadvaldagi korrelyatsiya koeffitsientlari Z-skor va GOV o'rtasidagi sezilarli salbiy munosabatni ko'rsatadi, ya'ni boshqaruv ko'rsatkichlari yuqori bo'lganda islom banklarining barqarorligi pasayadi. CAR va GOV ijobiy va sezilarli darajada o'zaro bog'liq bo'lib, institutsional sifat yuqori bo'lsa, banklar yaxshiroq kapitallashganligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, CONCR ortganda CIR ortib borayotganga o'xshaydi. Bundan tashqari, LIQ va CONCR sezilarli va ijobiy o'zaro bog'liq bo'lib, bank bozori jamlanganda bank likvidligi oshishini anglatadi. Boshqa tomondan, SIZE va GOV o'rtasidagi bog'liqlik salbiy bo'lib, bank aktivlari institutsional sifat kam bo'lganda ko'payishini ko'rsatadi. INF va CONCR o'rtasidagi munosabatlar salbiy va muhim. Bu shuni ko'rsatadiki, inflyatsiya darajasi past bo'lsa, bank bozori tobora konsentratsiyalangan bo'ladi.

Ko'p o'zgaruvchan regressiya natijalari

Panel ma'lumotlar namunasini ko'rib chiqayotganda, tekshirilishi kerak bo'lgan birinchi narsa - ma'lumotlarni ishlab chiqarish jarayonining bir hilligi hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishish uchun biz Eviews dasturidan foydalandik. Shuning uchun birinchi bosqichda bir hillik testi o'tkaziladi. Bu 4-jadvalda ko'rsatilganidek, mutlaq bir xillik holatidir. Vaqt seriyasini ko'rib chiqishdan oldin, faqat uning stokastik xususiyatlarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Agar bu xususiyatlar, ya'ni kutish va dispersiya vaqt o'tishi bilan o'zgartirilsa, vaqt seriyasi statsionar emas deb hisoblanadi; o'zgarmas statistik jarayon bo'lsa, vaqt seriyasi keyinchalik statsionar bo'ladi. Dikki-Fuller testi barcha o'zgaruvchilar statsionar ekanligini ko'rsatadi.

Jadval 4. To'liq namunaviy regressiya natijalari.

O'zgaruvchan	Koeffitsient	Std. Xato	t-Statistika	Prob.
C	22.00256	4.108131	5.355856	0,0000
CAR	33.49557	4.868726	6.879739	0,0000
FAR	-0,097172	0.138373	-0,702250	0,4830
CIR	-0,027461	0,859957	-0,031933	0,9745
ROE	0.372206	1.413665	0.263291	0,7925
LIQ	0,001261	0,000312	4.044979	0,0001
SIZE	$-1,80 \times 10^{-6}$	$1,18 \times 10^{-6}$	-1,529305	0,1271
YaIM	-8,734873	19.82698	-0,440555	0,6598
INF	22.86028	22.60057	1.011492	0,3125
GOV	-8,469133	2.282177	-3,710989	0,0002
CONCR	-20,48925	5.187345	-3,949853	0,0001
SE regressiya	16.21113	Xannan-Quinn mezonlari		8.491203
So'm kvadrat rezident	94,608,26	Durbin-Uotson statistikasi		0,360040

MUHOKAMA

Koeffitsientlarni baholashning olingan natijalari besh o'zgaruvchining 5% darajasida muhimligini ko'rsatdi. Kapitalning etarlilik koeffitsienti va likvidlik koeffitsienti islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshqa tomondan, bank hajmi, boshqaruv ko'rsatkichlari va bank kontsentratsiyasi darajasi islom banklarining moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

4-jadvalga ko'ra, MENA mintaqasidagi islom banklarining CAR Z-skoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. 18.244 ning ijobiy korrelyatsiyasi CAR ning o'sishi Z-balining mos ravishda oshishiga olib kelishini ko'rsatadi. Ushbu topilma birinchi gipotezani tasdiqlaydi (H_1). Bu natija aholining islom banklariga bo'lgan ishonchini oshirish zarurati bilan izohlanadi, bundan tashqari, islom banki sektorida operatsiyalarni amalga oshirish va o'z omonatlarini joylashtirish uchun ko'proq mijozlarni jalb qilish zaruriyati bilan izohlanadi. Bu, albatta, ushbu turdagi bankning barqarorligini oshirishga ta'sir qiladi. Yuqori CAR omonatchilarni omonatlarini yo'qotishdan himoya qilishi va aholining banklarga bo'lgan ishonchini oshirishi mumkin. Buning sababi yuqori darajadagi kapitalga ega bo'lgan bank muassasasining kredit siyosatida juda tanlanganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, ayniqsa, o'z kapitali potentsial zarbalardan himoyalashning haqiqiy yostiqlarini ifodalaydi. Bu natija Vohid va Dar (2016), Widarjono (2020) va Daoud va Kammunning topilmalariga mos keladi. (2020).

Koeffitsientlarni baholash LIQ islom banklarining moliyaviy barqarorligi bilan ijobiy bog'liqligini ko'rsatadi. Biroq, u Z-ball bilan zaif bog'liq. LIQ koeffitsienti 0,001; aks holda, likvidlik darajasi 1% ga oshganda, MENAdagi islom banklarining moliyaviy barqarorligi darajasi 0,1% ga oshadi. Gipoteza (H_5) rad etiladi. Bu natija islom banklari o'z mablag'larini mudoraba, ijara yoki musharaka shartnomalari asosida uzoq muddatli likvid bo'lmagan aktivlarga aylantirganligi sababli likvidlik xavfiga duchor bo'lishi bilan izohlanadi. Ushbu likvidlik xavfi ularning to'lov qobiliyatiga tahdid soladi. Bu muammoni bilgan islom banklari o'zlarini yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy beqarorlikdan himoya qilish uchun o'zlarining likvidligini kuchaytirishga harakat qiladilar. Bu natija Rajhi va Hassairi tomonidan topilgan natijalarga mos keladi (2013).

Natijalar shuni ko'rsatadiki, bank aktivlari bilan ifodalanadigan SIZE Z-balli bilan teskari bog'liq bo'lgan salbiy va past koeffitsientga ega ($-2,381 \times 10^{-6}$)

Gipoteza (H_6) tasdiqlangan. Ta'sir kichik bo'lsa-da, bu natija yirik islom banklarining kichik islom banklariga qaraganda barqaror emasligini anglatadi. Bu "muvaffaqiyatsizlik uchun juda katta" gipotezasini qo'llab-quvvatlaydi, ya'ni bank hajmi va moliyaviy barqarorlik o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjud, chunki yirik banklar

muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda hukumat tomonidan kafolatlanadi va bu ularni ko'proq tavakkal qilishga undaydi. Bu salbiy koeffitsient yirik banklarni boshqarish qiyinligi bilan bog'liq. Bu natijaning ikkinchi asosi islom banklari o'zlarining nazorat tizimlarini kredit tavakkalchiligi nuqtai nazaridan moslashtirishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq. Chihak va Hesse tomonidan tushuntirilganidek (2008), bank operatsiyalari hajmi oshgani sayin nazorat tezda ancha murakkablashadi, shuning uchun salbiy tanlov va ma'naviy xavf bilan bog'liq muammolar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu natija Elbadri (2015), Ouerghi (2014) va Daoud va Kammoun (2020) natijalariga mos keladi.

CONCR konsentratsiya koeffitsienti bilan ifodalangan bank konsentratsiyasi islom banklarining barqarorligiga salbiy va sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu topilma ettinchi gipotezani tasdiqlaydi (H_7). CONCR koeffitsientining manfiy qiymati (-18.304) bank bozori yuqori darajada konsentratsiyalangan bo'lsa, MENA mintaqasidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligi pasayishini bildiradi. Ushbu salbiy korrelyatsiya shuni ko'rsatadiki, konsentrlangan bozor "muvaffaqiyatsizlik uchun juda katta" gipotezasiga murojaat qilib, moliyaviy barqarorlikka beqaror ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bankrotlik holatida najot topishning yashirin yoki aniq kafolati banklarni tavakkal qilishga undaydi, natijada tizimli xavfni oshiradi.

GOVni ko'rib chiqishda islom banklarining moliyaviy barqarorligiga salbiy bog'liqlik ko'rsatilgan. GOV koeffitsienti -8,960 ni tashkil etadi, bu esa MENA mintaqasidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligi GOV 1% ga oshganida 80,96% ga pasayishini bildiradi. Ushbu topilma o'ninchi gipotezani rad etadi (H_{10}). Boshqaruv va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi aniqlangan teskari bog'liqlikni ushbu ko'rsatkichlardan biri huquqiy va institutsional tizimlarning muvaffaqiyatsizligining ko'rsatkichi bo'lgan korruptsiya bilan ifodalanishi bilan izohlash mumkin. Bu banklardagi noaniqlikni oshiradi va umidsiz kreditlar muammosini yanada kuchaytiradi. Ushbu topilmalar Bourkhis and Nabi (2013) ning oldingi tadqiqotlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Barqarorlik tekshiruvlari

5-jadvalda mustahkamlikni tekshirish natijalari ko'rsatilgan. Oldingi jadvaldagi endogenlik muammosini tekshirish uchun biz o'zgaruvchilarning yana bir regressiyasini amalga oshirdik. 5-jadvaldagi natijalar bizning modelimizda endogenlik muammosi yo'qligini ko'rsatdi, chunki mustaqil o'zgaruvchilarning xatolari ahamiyatli emas.

Jadval 5. Barqarorlik regressiyasi natijalari uchun mustahkamlikni tekshirish.

Mustaqil o'zgaruvchilar	Koeffitsient	Std. Xato	p -Qiymat
C	24.291	3.213	0.000
CAR	18.244	4.521	0.000
LIQ	0,001	0.000	0,007
SIZE	$-2,38 \times 10^{-6}$	0.000	0,022
GOV	-18.304	4.521	0.000
CONCR	-8,960	1.638	0.000

XULOSA

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi MENA mintaqasidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligining determinantlarini empirik tarzda aniqlashdan iborat. Buning uchun 2006 yildan 2017 yilgacha MENAning 12 davlatidagi 31 ta bank uchun panel ma'lumotlaridan foydalangan holda MENA hududidagi islom banklarining moliyaviy barqarorligi omillarini baholash uchun chiziqli regressiyaga asoslangan ko'p o'lchovli tadqiqot yaratildi.

Topilmalar asosida, moliyalashtirishning aktivlarga nisbati, xarajatlarning daromadga nisbati, rentabellik koeffitsienti, YaIM va inflyatsiya darajasi Z-Score bilan o'lchanadigan moliyaviy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, umuman olganda, moliyaviy ko'rsatkichlar bilan o'lchanadigan ichki omillar moliyaviy barqarorlikka ta'sir qilmaydi. Bundan tashqari, YaIM va inflyatsiya darajasining ahamiyatsizligini ushbu ikki ko'rsatkichning barqarorligi bilan izohlash mumkin.

Aksincha, kapitalning yetarlilik koeffitsienti islom banklari barqarorligiga kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan, bu esa kapital aholining ushbu banklarga bo'lgan ishonchini oshirish uchun ishlatilishini ko'rsatadi, chunki kapital yetarlilik koeffitsientining yuqoriligi omonatchilarni yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlardan himoya qiladi. ularning omonatlaridan. Shu tarzda kapitalga bo'lgan talablar monitoringini har tomonlama kuchaytirish kerak.

Bundan tashqari, likvidlik islom banklarining barqarorligiga ijobiy, ammo zaif ta'sir ko'rsatadi. Bu natija likvidlik vositalariga nisbatan ular duchor bo'lgan cheklovlar bilan izohlanadi. Shu sababli, islom banklariga yetarli darajada sifatli likvid aktivlarni o'zlashtirishi va likvidlik ehtiyoji bo'lgan taqdirda foydalanish uchun monetar bo'lmagan bozorlarda mablag' jalb qilishga tayyor bo'lishlari qat'iy tavsiya etiladi. MENA mintaqasidagi kichik islom banklari barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan o'zgaruvchan o'lchamlar tufayli yiriklariga qaraganda barqarorroqdir. Agar bank sektori zaif konsentratsiyalangan bo'lsa, islom banklari barqarorroq bo'ladi, chunki konsentratsiya koeffitsienti moliyaviy barqarorlikka katta va salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Boshqa tomondan, boshqaruv o'zgaruvchanligi islom banklarining barqarorligiga kuchli va salbiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa tartibga solish sifatining pastligi bilan izohlanishi mumkin. Shundan kelib chiqib, islom banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish tizimini samarali kuchaytirish tavsiya etiladi.

Birgalikda bu tadqiqot islom banklarining moliyaviy barqarorligini kuzatish hamda barqaror va muammoli banklarni farqlash uchun qo'llanma sifatida foydalanish mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar moliyaviy ko'rsatkichlardan farqli boshqa determinantlardan foydalanishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, islom banklarining moliyaviy barqarorligi bo'yicha ko'proq natijalar berish uchun sifatli yondashuv qo'llanilishi mumkin. Ushbu tadqiqotdan olingan xulosalar ba'zi ma'nolarga ega. CARning islom banklarining moliyaviy barqarorligiga ijobiy ta'siri tufayli, markaziy banklar va islom banklarining tartibga soluvchi organlari islom moliyaviy barqarorligini saqlash uchun o'z kapitalini oshirish orqali ushbu banklarning kapitallashuv darajasiga alohida e'tibor qaratishlari oqilona bo'lar edi. banklar.

Bundan tashqari, LIQning moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta'siri shuni anglatadiki, agar MENA mintaqasidagi islom banklari o'zlarining barqarorligini oshirishni xohlasalar, ular likvidlik darajasini oshirishlari kerak. Buning uchun islom banklari yetarli sifatli likvid aktivlarni o'zlashtirishi kerak. Shu sababli, likvidlik xavfini kamaytirish uchun likvidlikni boshqarishning adekvat tizimini yaratishga e'tibor qaratish zarur.

Moliyaviy organlarga likvidlik yechimlarini ta'minlash mexanizmini yaratish va yuqori likvidli shariatga mos vositalarni shakllantirishga qodir bo'lgan sub'ektlarni yaratish tavsiya etiladi. Bank hajmi va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi salbiy munosabat bank siyosatchilari islom banklari hajmini oshirishni rejalashtirayotganda ehtiyotkorlik bilan harakat qilishlarini nazarda tutadi. Bank bozori konsentratsiyasi va islom banklarining barqarorligi o'rtasidagi salbiy munosabat natijasida bank nazorati organlari bank bozori ulushini diversifikatsiya qilish va ushbu banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish maqsadida bozorga yangi islom banklarining kirib kelishini rag'batlantirish masalalarini ko'rib chiqishlari kerak. Bundan tashqari, boshqaruvni kuchaytirish va uni islom banklarining barcha operatsiyalariga kiritish tavsiya etiladi. Ushbu tadqiqot muayyan cheklovlarga ega. Ushbu tadqiqotning namunaviy hajmi kichik, Buning sababi shundaki, ushbu tadqiqot MENA mintaqasidagi 31 ta islom banklarining moliyaviy barqarorligining determinantlarini o'rganadi. Kelgusi tadqiqotlar kattaroq namuna hajmini ko'rib chiqishi mumkin. Ushbu tadqiqotda biz banklarning moliyaviy barqarorligining faqat bitta ko'rsatkichidan foydalandik (Z-skor); kelajakdagi tadqiqotlarda mualliflar boshqa ko'rsatkichlardan, shu jumladan global noaniqlik omillaridan foydalanishlari yoki moliyaviy barqarorlikni eng keng

ta'rifda tushunish uchun bir nechta iqtisodiy va moliyaviy ko'rsatkichlarni yig'ish asosida moliyaviy barqarorlik indeksini tuzishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Askari, Hossein, Zamir Iqbal, Nouredine Krichene, and Abbas Mirakhor. 2010. *The Stability of Islamic Finance: Creating a Resilient Financial Environment for a Secure Future*. Singapore: John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd.
2. Chishti, Salim. 1985. Relative stability of interest-free economy. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 3–12.
3. Daoud, Yomna, and Aida Kammoun. 2020. Financial Stability and Bank Capital: The Case of Islamic Banks. *International Journal of Economics and Financial Issues* 10: 361–69. Available online: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/10147> (accessed on 1 January 2023).
4. Ghassan, Hassan B., and Nouredine Krichene. 2017. *Financial Stability of Conventional and Islamic Banks: A Survey*. MPRA Paper No. 82372. Munich: University Library of Munich. Available online: <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/82372.html> (accessed on 25 December 2022).
5. Iqbal, Zamir, and Abbas Mirakhor. 2011. *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*. Singapore: John Wiley & Sons, vol. 687.
6. Rajhi, Wassim, and Slim A. Hassairi. 2013. Islamic banks and financial stability: A comparative empirical analysis between MENA and southeast Asian countries. *Région et Développement* 37: 1–31.
7. Widarjono, Agus. 2020. Stability of Islamic banks in Indonesia: Autoregressive Distributed Lag Approach. *Jurnal Keuangan dan Perbankan* 24: 40–52.
8. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. *Science and Education*, 2(10), 636-642.
9. AA, Mulaydinov Farkhod Muratovich. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT TUSHUNCHASI, AFZALLIKLARI VA AMALIY ANAMIYATI. AXBOROT-KOMMUNIKACIYA TEXNOLOGIYALARI VA TELEKOMMUNIKACIYALARNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA ECHIMLARI ONLAYN RESPUBLIKA ILMIIY-TEHNIK ANJUMANINING MA'RUZALAR T'GPLAMI, 2 (6), 794
10. A Abdullaev. (2021). RAQAMLI IQTISODIYOT - KADRLAR TAYYORLASHNING DOLZARB MASALALARI. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari, uning ...

11. Akhmadjonov, A Abdullayev, A Abdupattayev, M Sultonov. (2021). ISLAMIC BANKING MANAGEMENT, ASSETS AND LIBILITIES. Scientific progress, 2 (6), 1525-1532.
12. M Mamadjonov, A Abdullayev, I Abdurahmonov, A Mamadaliyev. (2021). CHALLENGES OF MANAGEMENT IN THE DIGITAL ECONOMY. Scientific progress, 2 (6), 1533-1537.
13. MMQ Tojiyeva, AAU Abdullayev. (2021). THE USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN STATISTICAL DATA COLLECTION. Asian Journal of Multidimensional Research 10 (12), 250-254.
14. O Akhmadjonov, A Abdullaev, B Umarjonov, M Shamsiddinov. (2021). ISLOM MOLIYASINING XUSUSIYATLARI. Scientific progress 2 (8), 634-638.
15. O Akhmadjonov, A Abdullaev, S Yusupov, J Anvarov. (2021). ISLOM BANKCHILIGIDAGI XAVF. Scientific progress 2 (8), 639-642.
16. O Akhmadjonov, A Abdullaev, S Karimova, F Solijonova. (2022). Jahon savdo tashkiloti boshqaruv tizimi. Scientific progress 3 (2), 343-347.
17. O Akhmadjonov, A Abdullaev, J Anvarov, S Ismoilov. (2022). ISLOM MOLIYASI. Scientific progress 3 (2), 45-47.
18. O Akhmadjonov, A Abdullaev, M Shamsiddinov, B Umarjonov. (2022). ISLAMIC FINANCE. Scientific progress 3 (2), 48-50.
19. A Abdullaev. (2022). BOBUR VA BOBURIYLAR SULOLASINING JAHON SIVILIZATSIYASINING YANGILANISHIGA QO'SHGAN HISSASI. NEW RESEARCH ON THE WORKS OF ALISHER NAVOI AND ZAHIRUDDIN MUHAMMAD BABUR 1 ...
20. A Akhrorjon. (2022). Reasons, problems and consequences for the accession of the Uzbek economy to the WTO. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
21. A Akhrorjon, A Oybek. (2022). Danger in Islamic Banking. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
22. A Akhrorjon, A Oybek. (2022). Characteristics of Islamic Finance. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
23. A Akhrorjon. (2022). Uzbekistan and the World Trade Organization management system. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
24. A Abdullaev. (2022). O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI UCHUN JSTGA A'ZO BO'LISH SABAB MUAMMO VA NATIJALARI. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TA'LIM ISTIQBOLLARI 1 (2), 113-121

25. A Akhrorjon, K Zumradkhan. (2022). THE IMPACT AND RESULTS OF MEMBERSHIP OF THE WTO ON THE EDUCATION SYSTEM. Educational Research in Universal Sciences 1 (5), 24-32
26. O Akhmadjonov, A Abdullaev, A Ubaydullayev, I Omonov, ...(2022). ISLOM BANKI VA AN'ANAVIY BANKLAR O'RTASIDAGI FARQLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2 ...
27. ZMQ Keldiboyeva, AAOGL Abdullaev. (2022). Inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabatlar va sabablar, inklyuziv ta'limga jalb qilish. Fan va ta'lim 3 (11), 704-711.
28. A Oybek, A Abdullaev, X Mavlonbekov, Z Sharifjonov. (2023). ISLOM MOLIYASIDA MUSHORAKA SHARTNOMASI. Umumjahon fanlari bo'yicha ta'lim tadqiqotlari 2 (1), 593-599
29. B Turanboyev, A Abdupattayev, A Abdullaev. (2023). INFLYATSIYANING QIMMATLI QOG'OZLAR DAROMADIGA TA'SIRI. Yosh tadqiqot Jurnal 2 (2), 88-100
30. B Turanboyev, A Abdullayev. (2023). DAVLAT, KORXONA VA TASHKILOTLAR BYUDJETINI TO'G'RI TAQSIMLASH TENDENSIYALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3 ...
31. NJ Tursunboy o'g'li, AA Axadjon o'g'li. (2023). O'zbekistonning jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish uchun uzoq yo'li va xitoy tajribasi. Qo'qon universiteti xabarnomasi 1, 43-47
32. UA Azamjon o'g'li, AA Axadjon o'g'li. (2023). Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi. Qo'qon universiteti xabarnomasi 1, 73-75
33. Axrorjon, Oybek. (2023). SUN'IY INTELLEKT (AI) VA ISLOM MOLIYASI. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 188-190.
34. A Ahrorjon, X Gafurov. (2023). IQTISODIY SIYOSATNING RIVOJLANISHIDA FISKAL VA PUL-KREDIT SIYOSATI. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 310-313.
35. AA Axadjon o'g'li, NJ Tursunboy o'g'li. (2023). SANOATNING YAIMGA TA'SIRINI BAHOLASH. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 290-293.
36. A.A.Axadjon o'g'li, M.F.Murotovich. (2023). RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA RAQAMLI IQTISODIYOT SIYOSATI. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 294-298.
37. AA Axadjon o'g'li. (2023). RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHDAGI O'RNI. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 271-273.
38. OX Ahmadjonov, AA Axadjon o'g'li. (2023). ISLOM BANK TIZIMI UCHUN SHARTNOMA HUQUQI VA ASOSIY TAMOYILLARI. Umumjahon fanlari bo'yicha ta'lim tadqiqotlari 2 (5), 600-613.

39. AA Axadjon o'g'li. (2023). ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING MUAMMOLARI VA YECHIMLARI. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 333-338.
40. HA Xasanovich, AA Axadjon o'g'li. (2023). ISLOMIY INVESTITSIYA FONDLARI VA ULARNI BOSHQARISH. Новости образования: исследование в XXI веке 1 (12), 308-318.
41. XMR & Abdullaev Akhrorjon. (2023). ISLOM MOLIYASIDA RISKNI MINIMALLASHTIRISH. ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 1 ...
42. A Akhrorjon, A Oybek. (2023). Islom moliyasida faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislar tayyorlash. ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 1 ...
43. Abdullaev Akhrorjon, Akhmadjonov O (2023). Islom moliyasida shartnoma turlari. ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 1 ...
44. HA & Abdullaev Akhrorjon. (2023). Islom moliyasidan keng foydalanish asoslari. ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 1 ...
45. GM & Abdullaev Akhrorjon. (2023). O'zbekistonda islom moliyasini joriy etishdagi imkoniyat va istiqbollar. ISLOM INVESTITSIYA MAHSULOTLARI: XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI 1 ...